

BUGÜN HAVA NASIL OLACAK?

Halk Bilgisine Dayalı Takvim ve Hava Tahmini: “Kazak Türkçesi Örneğinde”

Nergis BİRAY*

Özet

İnsanoğlunun hayatını sürdürmesi için, tabiatla mücadele etmesi veya onun durumuna göre kendini koruması, önceden tedbir alması kaçınılmaz bir gerçek olmuştur. Konar-göçer hayat tarzında yaşayan Türk toplulukları, asırlarca gözlemledikleri tabiat değişikliklerine farklı isimler vererek yaşadıkları bölgelere göre bir bakıma takvimler oluşturmuşlardır. Asırlar boyunca tabiatla iç içe yaşayan Türkler, hayvanlara, bitkilere, gökyüzündeki ve topraktaki değişikliklere bakarak havanın nasıl olacağını tahmin etmeyi öğrenmişlerdir. Bu tecrübe ve gözlemlerden günümüze kadar ulaşan söz varlığı da halk takvimleri kadar ilgi çekicidir. Konunun oldukça geniş boyutlu olması yazıda sadece Kazak Türklerinin kullandıkları bu tür bir takvimi ve söz varlığını tanıtmaktan daha fazlasına imkân vermemektedir.

Yazıda Kazak Türklerinin tabiatı gözlemleyerek oluşturdukları halk takvimi, bu tahminlerde ve takvimde kullanılan söz varlığı, deyim ve atasözleri tanıtılmaktadır.

***Anahtar Kelimeler:** halk hava tahminleri, hava tahmini ile ilgili takvim, söz varlığı, Kazak Türkleri.*

WHAT WILL THE WEATHER BE LIKE TODAY?

Calendar and Weather Forecasts is Based On Informations is Public: “Examples Of Kazakh Turkish”

Abstract

Turks, living with nature for centuries, have learned to forecast weather by examining changes in plant, sky and soil. It is an inevitable fact for mankind to take some precautions beforehand in order to survive, struggle and adapt to the nature.

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, e-Posta: nergisb@gmail.com

Turkish communities who have preferred to live unsettled for centuries created different types of calendars specific to their regions by naming natural changes that they had observed. In addition to calendars, vocabularies reaching today are as attractive as public calendars that had been revealed based on previous experiences and observations. As this field has many dimensions, we primarily focus on Kazakh calendars and identification of related vocabularies.

Basically, in this research, we try to present public calendars, vocabularies, expressions and proverbs that Kazakh Turks have put forward by observing their nature.

Keywords: *public weather forecast, calendar related to weather forecast, vocabulary, Kazakh Turks.*

0. GİRİŞ

Hayvan, bitki, böcek gibi canlıların alışılmışın dışındaki hareketleri, gök cisimlerinin farklı görünüşleri, tabiat olayları, insanların hayatları hakkında bazı belirlemeler yapmalarına ve kendilerine çıkarımlarda bulunmalarına yardımcı olmuşlardır. Geçmişte, insanların hayatları ve onların hayatta kalmaları doğrudan çevreyle ilgili şartlara ve bu şartlar ile canlılarda görülen davranış değişikliklerine bağlıydı. Bu tür değişiklikleri gözlemleyen insanoğlu hava ve iklim tahminlerinde bulunmaya başladı ve zamanla bu gözlemlerini ve sonucundaki tahminlerini zenginleştirdi. Nedelcheva ve Doğan, bir bilim dalı olarak gördükleri halk meteorolojisinin halk psikolojisi ve tarımsal meteoroloji ile ilgisi olduğunu vurgularlar. Halk meteorolojisi folklorla olduğu kadar genel etnografik araştırmalarla da bağlantılıdır, psiografi¹ye göre de kendi karakteristiğine sahiptir (2011: 91).

Halk meteorolojisi, tamamen tabiatın gözlemlenmesine dayanmakta ve insanoğlunun hayatını daha kolay geçirmesini amaçlamaktadır. Özellikle tabiatla iç içe olan ve konar-göçer yaşayan insanların; gökyüzünü, insanları, hayvanları ve bitkileri gözlemleyerek bazı sonuçlara varmaları ve hayatlarını bu gözlemlere göre düzenlemeleri tabii bir davranış biçimidir. Bugün teknolojinin en modern aletleri ile yapılan hava tahminleri, günümüz halk insanına atalarından bir kültür mirası olarak ulaşmış, eskisi kadar yaygın olarak bilinmese de köylerde, küçük yerleşim yerlerinde hatta bazen az da olsa şehirlerde bilenler tarafından kullanılmaya devam edilmiştir.

Bu kültürel miras, tecrübe ve bilgi birikimi ile iyi gözlemlere dayanmaktadır. Nesilden nesile anlatma yoluyla ama daha çok uygulamalarla aktarılan hava tahminleri, genellikle gökyüzü ile ilgili olayları veya insan, hayvan ve bitkileri gözlemleyip onların davranışlarındaki değişikliklere göre yapılmaktadır (Demirkaya 2013: 181).

¹ psiografi: Dünya yüzeyini inceleyen bilim kolu.

Kazak Türkleri son yüzyıla kadar göçer olarak hayvancılığa dayalı ekonomik bir hayat yaşamıştır. Onlar arasında kullanılan bu tür geleneksel kültür ürünü olan söz varlığına bakıldığında hayvanları gözlemlemeye dayalı olan hava tahminleriyle ilgili kelime, deyim ve atasözünün daha fazla olduğu görülmektedir. Bitkilerden ziyade hayvanlarla ilgili söz varlığının bugüne kadar ulaşması, Kazak Türklerinin hayat tarzları ile ilgilidir. Bugün de kısmen devam eden göçer hayat tarzı, uçsuz bucaksız bozkırlardaki hayat, onların genellikle hayvanlarla iç içe yaşamaları hava tahminlerinde insanların en yakınındaki hayvanların gözlemlenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Kısacası, bitkilerle ilgili deyim, atasözleri ve kelimelerin az olmasında temel geçim kaynağının hayvancılığa dayalı olması etkili olmuştur. Hayvanlar, değişen veya değişecek hava durumunu önceden içgüdüsel olarak algılayabilmekte ve bundan etkilenecek farklı şekillerde tepkiler göstermektedirler. Böylece insanoğlu, hayvanları gözlemleyerek tabiattaki hava değişikliklerini önceden öğrenip hava tahmininde bulunabilmiştir (Demirkaya 2013: 177 – 179).

Tabiatla iç içe yaşayan toplumlarda, hayat tarzı, yaşanılan bölge/mekân ve oradaki hava şartları ile doğrudan bağlantılıdır. Bu, o toplumu sosyal yönden etkilediği gibi düşünce hayatı yönünden de etkilemekte (Demirkaya 2013: 174); halk, bu etkileşim sonrasında tabiat olayları ile ilgili tahminleri asırlar boyunca kendi tahayyül ettiği sözlerden oluşturduğu ifadelerle kullanmaktadır. Hava ve iklim tahminleri de bunlardan biridir. En kötü hava şartlarında bile istediğini yapan, yolunu bulan ve hayvanını otlatan Türk insanı göçer yaşadığı zamanlardan itibaren iç içe olduğu tabiatı o kadar iyi tanımış ve gözlemlemiştir ki seçtiği ifadelerde de bunu görmek mümkündür.

Ay veya güneşle ilgili çeşitli değişiklikleri aklında tutarak hava durumu tahmininde bulunmak, halkın astronomi ve meteoroloji ile ilgili tecrübesinin en güçlü yönlerinden biridir.

I. HALK TAKVİMİ İLE HAVA VE İKLİM TAHMİNİ

Halk arasında gökyüzü ile yerde olan olayları iyi gözlemleyen ve tahmin edebilen yetenekli insanlar olmuştur. Onlar, bulutlara, canlıların hareketlerine, karakterine bakarak hava durumunu tahmin etmiş ve halka anlatmışlar, onlara bilgi vermişlerdir. Bu tahminler sayesinde halk büyük olaylardan korunmayı ve sağ salim kurtulmayı başarmıştır. Bu tür insanlara Kazak Türkleri arasında *julduzşı* (yıldızcı) veya *esepşi* (hesapçı) adı verilir.

Yılın on iki ayı boyunca gerçekleşen tabiat değişiklikleri ve bu değişimlerle ilgili halkın tahminleri, adlandırmaları ve dönemleri konusundaki her tür uygulamanın başlangıcı olarak nevrüz ayı kabul edilir.

Yazımızın başında birkaç site ve eserde verilen bazı hesaplamalardan bahsetmek yerinde olacaktır. Bu kaynaklara göre doksan günlük üç ay *üş toğıs* terimi ile açıklanır. Bu dönemde *jedi*, *dälüv*, *üt* (aralık, ocak, şubat) ayları yer alır. Yeni doğan ayla Ülker yıldızının gece gökyüzünde karşı karşıya geldiği zamana *toğıs* denir. *Jedinin toğısı* (Aralığın) 11'ine rastlar. Bu döneme *kiyiktiñ saqal (moyın) juvarı* da denir. Yeni dönem 9'unda, şubattaki de 7'sinde geçer (Sätimbekov, www.alashainasy.kz) (e-tarih 06.12.2014).

Ay ile Ülker yıldızı birbirine yakın yerlerden geçse veya karşılaşırsa bu hava durumunun bozulacağını, kışın sertleşeceğini gösterir. Birbirinden uzak geçerse hava ılık ve güzel olur. Halk arasında *ürkerli aydıñ bəri qıs* (Ülkerli ayın tamamı kış) denmesi de bu yüzdendir (Äbutälip anatili.kz) (e-tarih 12.12.2014).

Göçer hayatta birçok problemi *üt ayı* (şubat) çözmüştür. Çünkü bu ayda hava durumu çok değişkendir. *Jedi* (aralık) ayı ile *dälüv* (ocak)de kış ağır yaşanır. Bu dönemin ardından hayvanların sütten kesildiği sıralarda da nevruz başlar. Bu dönem aynı zamanda hayvanların çiftleşme ve üreme dönemidir. Çok eskiden kullanılan *iytbalıqtıñ qatırması* da bu ayın ortalarında (14-25'i arası)dir. *İytbalıqtıñ qatırması* ifadesi, köpekbalıklarının çiftleşmesi anlamına gelir. Tam olarak hesaplamak gerekirse, aralık, ocak, şubat (*jedi*, *dälüv*, *üt*) aylarını kapsar, eski takvim hesabındaki on günü de buraya eklersek mart ortalarına gelinir. Kazakistan'ın bazı bölgelerinde Nevruz'un 14'ünü yılbaşı olarak karşılama geleneği bu kabulden gelmektedir. Burada bahsedilen *iytbalıqtıñ kindik qatırması* da (köpek balığının göbeğinin sertleşmesi) *üt ayının* (şubat) başına rastlar (baq.kz) (e-tarih 11.12.2014).

1. Hava Tahmini İle İlgili Söz Varlığı²: Hava tahminlerinde ve bağlantılı olarak halk takviminde kullanılan isimlendirmelere tek tek bakmak yerinde olacaktır.

◆ **ölara ~ öliara:** Kelime anlamı “gece karanlığı”dır. “Eski ayın bittiği yeni ayın doğduğu dönem; birkaç günlük kısa süre; gökyüzünde ayın görünmediği süre” gibi açıklamalarla tanımlanabilir. “Tecrübelerden de

² Halk takvimi ve hava tahmini ile ilgili söz varlığı, “Kenjeahmetulı, Seyit (2013) “Ava rayın boljav”, *Qazaqtıñ Salt-Dästürleri men Ädet-Ğurıptarı*, Atamura, Almatı, s. 31 – 39” ve Qazaqstan Respublikası Mädeniyet Ministrliğı Til Komiteti, Qazaqstan Respublikası Bilim Jäne Gılım Ministrliğı Gılım Komiteti, A. Baytursınulı Atındağı Til Bilimi İnstitutı (2011). *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi*, On bes tomdıq, Almatı” adlı eserlerden tespit edilmiş, açıklamalar bu iki eserden ve kaynakçada da belirtilen internet sitelerinden tespit edilen makalelerden yararlanılarak yapılmıştır.

hareket ederek bu aradaki hava durumu *ölara/öliara*'dır ve her yıl mütemadiyen tekrarlanır şeklindeki inanış devam etmektedir. Halk, *Ölara tuvın şaşın bolsa, tuvar ayda tuvındı-şaşındı boladı*, der. Bu tahmin her zaman aynı şekilde gerçekleşmiş ve günümüze kadar gelmiştir (Kenjeahmetulı 2013: 32; Äbutälip turkacadem.kz) (e- tarih 9.12.2014)).

◆ **amal**: Her yılın on iki ayındaki tabiat değişiklikleri ile bağlantılı olarak halk arasında kalıplaşmış tahminler ve bu tahminlerle ilgili adlandırmalara *amal* denir. Bir yıl boyunca insanı etkileyen sıcaklığı da soğukluğu da, kar ile yağmuru, yel ile fırtınayı da halk *amal* sözüyle adlandırır. Dolayısıyla bu kelime yılın her dönemindeki tabiat olaylarının geçici bazen ani ama kısa süreli olan değişimini, şeklini ve türünü ifade eder. Amal, nevrüz ayında başlar. Özellikle hayvancılıkla uğraşanlar *toğıs esebi*'ni bilmek durumundadır. *Toğıs esebi*, Ülker ile Ay'ın bir gün gökyüzünde tam karşılıklı olarak bulunması hesabından yola çıkılarak yapılır. Bir *toğıs* tahminen mayıs ayının 17. gününe rast gelir. Daha sonra *üç toğıs*, *beş toğıs*, *yedi toğıs*, *dokuz toğıs* şeklinde devam eder, gider.

Halk arasındaki inanışa göre yedi amal vardır: 1. Günün durgunluğu; 2. Kasım ayının geri dönmesi; 3. Ülker yıldızının batması; 4. Buz tutma, buzun sertleşmesi; 5. Geyiklerin bağlanması, çiftleştirilmesi; 6. Kış doksan; 7. Ay doksan (Kenjeahmetulı 2013: 32).

Yukarıdaki adlandırmaları tablo halinde şu şekilde göstermek mümkündür:

<i>Ay, doksan, yarım yıl, 9 ay, yıl</i>	<i>Günlerin sayısı</i>	
	<i>Takvim günleri</i>	<i>Kutlama günleri sayılmadığında takvim günleri</i>
Qantar, Dälüv 'Ocak'	31	29
Aqpan, Üt 'şubat'	28	28
Navrız 'Mart'	31	27
I. Doksan	90	84
Sävir / Kökek 'Nisan'	30	30
Mamır, Zavza 'Mayıs'	31	28
Mavsım 'Haziran'	30	30
II. Doksan	91	88
I. yarıyıl	181	172
Şilde, Äset 'Temmuz'	31	30

Tamiz ‘Ağustos’	31	30
Qırküyek ‘Eylül’	30	30
III. Doksan	92	90
9 ay	273	262
Qazan, Aqırap ‘Ekim’	31	31
Qaraşa, Qavıs ‘Kasım’	30	30
Jeltoqsan, Jedi ‘Aralık’	31	28
IV. Doksan	92	89
Yıl	365	351
Ortalama aylık denge		29,25

(Daha geniş bilgi için bkz. Isqaqov 2009: 270–275).

◆ **besqonaq**: Yaz ile kış arasında havanın soğuk olduğu günlerdir. Beş gün kadar sürer. Yılın sonunda yani Nevruz ayının 17–21. günleri arasında yaşanan yağmurlu günlere bu ad verilir. Halk arasında soğuk ve balçıklı olan günler bu adla anılır. Halk, bu günlerden kendini korur ve soğukların, yağışın geleceğini bilerek hazırlıklı bekler (Isqaqov 2009: 257; Kenjeahmetulı 2013: 32; Baynekeyeva azh.kz) (e-tarih 12.12. 2014).

◆ **qusqanati**: Kış boyunca yağın karın erimesinden sonra mart ayında tozan şeklinde ince bir kar yağar. Bu kara *qusqanati* denir. Bu dönemde yağın çakil gibi tane tane kara da *navrıza* denir. Nevruz döneminde gece ile gündüz eşittir. İlkbaharın başlangıcı olarak kabul edilen bu döneme *köktem tuvdi* da denilir. Nevruz ayının son günlerinde göçmen kuşlar uçup gelmeye başlarlar. Bu dönemde karla karışık yağmur yağar, soğuk rüzgârlar eser. Buna halk arasında *qusqanati* denir (Kenjeahmetulı 2013: 32).

◆ **alasıpıran**: İlkbaharda karların erimesiyle toprağın ortaya çıkıp görünmeye başladığı zaman. İlkbaharda, nevruz ayında, bazen nisan ayında kar eriyip yer balçıklaşır. Hayvancılık için ve diğer işler için zorluklar baş gösterir. Bu döneme *alasıpıran* denir (Kenjeahmetulı 2013: 32).

◆ **qızır qamşısı ~ qızırđıñ qamşısı şartıldadı**: Nisan ayının ortalarından sonra çakmaya başlayan şimşek ışıklarına halk *qızırđıñ qamşısı* (Kenjeahmetulı 2013: 32) der. Bu dönemde mevsimin ilk şimşekleri çakmaya başlar, yağmur yağar, yer terler; güneyde, yazın güzel günleri başlar. Bu dönemdeki şimşek ışıklarına bakan halk *qızırđıñ qamşısı şartıldadı, qıs ketti*, der. Böylece kış ayı bitmiş olur (Kenjeahmetulı 2013: 32, anatili.kz) (e-tarih 12.12.2014).

◆ **tobilği jarğan:** Nisanın son günlerinde, otların ilk yeşermeye başladığı dönemdir (Kenjeahmetulı 2013: 32). Nisanın son günlerinde iki üç gün soğuk rüzgârlar eser. Bu *tobilği bürşik jardı*, yani bitkiler köklendi, ilk yeşillikler çıkmaya başladı anlamındadır.

◆ **qızıl jumırtqa:** Mayısın ilk on günü içinde yaşanan soğuklar için kullanılan adlandırmadır (Kenjeahmetulı 2013: 32). Mayıs ayının ilk on gününde bozkır (su) kuşları yavrulamaya başlarlar. Halk dilinde kızıl yumurta denen bu dönemde bir iki gün kadar süren soğuklar olur. Mamır (mayıs) ayında ayrıca koyun, deve ve atların yünleri kırılır, kısraklar bağlanır, kımız yapımı başlar.

◆ **quralaydıñ salqını:** Mayıs ayının ikinci yarısındaki rüzgârlara bu ad verilir. Rüzgârlı günler başlamadan önce geyikler yavrularını ayaklandırır, koşturtur, tepelere tırmandırır (Kenjeahmetulı, 2013: 32; Aqselev, 1997: 240). Geyiğin yavrulaması iki üç günden fazla sürmez. Geyik, bu dönemde bütün yavrularını (*kuralay*) emzirir, bağına basar. Geyik yavrularının bozkırda yetim ve yalnız kalmaması bu sebeptir.

◆ **ürkerdiñ batuvı:** Haziran ayının başında ülker yıldızı tamamen görünmez olur. Bazen buna *ürkerdiñ jerge tüşüvi* (ülkerin yere inmesi) derler. Haziranın 24'ünde Ülker yıldızı batı tarafından görünür. Bundan sonra 40 gün sürecek olan temmuz ayıyla birlikte yaz başlar. Halk yıldızcıları ile hesapçıları *ürker jerge tüşpey jer qızbaydı* (Ülker yıldızı yere inmeden yer ısınmaz) (Kenjeahmetulı 2013: 33) derler. Bu dönemde otlar çoğalır, hayvanlar rahatça otlar. Günün en uzun, gecenin en kısa olduğu zamandır. Halk bu döneme *jaz şıqtı* da der. Bu, “otlar yeşerdi, hayvanlar yaylaya çıktı” anlamlarına da gelir (Aqselev 1997: 241).

◆ **jaz şıqtı:** Haziran ayının ilk günlerine verilen addır. Bu döneme *ürkerdiñ batuvı* da denilir. Bkz. *ürkerdiñ batuvı* (sozdik.kz) (e-tarih 15.12.2014).

◆ **otamalı:** Otların çoğaldığı, yaz mevsiminin başladığı, mala uygun otların yetiştiği zaman. Bkz. *ürkerdiñ batuvı* (www.senkazakh.com) (e-tarih 15.12.2014).

◆ **qırıq kün şilde:** *Kırk kün şilde* yaz mevsimi anlamında kullanılır. Haziran ve temmuz aylarında 40 gün süren sıcak döneme *qırıq kün şilde* denir (Isqaqov 2009: 246). Bu sıcak günlere halk arasında *kırk kün şilde* / kırk gün yaz denilmesi adet olmuştur. Zavza (mayıs) ayının sonundan itibaren (13 günü hesaba katarsak bu *mavsim* ‘haziran’ın son on gününe rastlar) Ülker yıldızı görünmez. Buna *ürkerdiñ uşuvı* derler. Fakat o, kırk

gün sonra tekrar doğar. Bu döneme *qırq kün şilde* denir. Bu dönem mayısın on günü ile *äset* (temmuz)in otuz gününden oluşur. Bu günlerde, su, hayvanlar için hayati önem arz eder. Ataların *jazda suv saqta, qısta nuv saqta* (Yazın su sakla, kışın ışık sakla) (amangeldy.kostanay.gov.kz) (e-tarih 14.12.2014; AK, 609) sözleri bu dönemi anlatmaktadır.

◆ **sarı ~ sarşatamız:** Tamız yani ağustos ayına rastlayan günlere halk ağzında *sarı* veya *sarşatamız* da denir. Bu söz *sarı, sarıca, sarar-* (*sarğay-*) köklerinden türemiştir. Otların sararmasını anlatan bir kelimedir. Bu sıcak günlerde ekinler olgunlaşır, biçilir (today.kz) (e-tarih 12.2014).

◆ **ürkerdiñ tolğağı:** Ülker yıldızının görüldüğü ve yağmurların yağmaya başladığı günlerdir. *Ürkerdiñ tolğağı*, 'ülkerin sancısı' (www.infotss.kz) (e-tarih 16.12.2014) anlamındadır. Hayvanlar için uygun olan ortam yazın ortalarına kadardır. Yazın ortalarından sonra otlar sararmaya başlar, yer kurur. Bu dönemden itibaren havalar serinlemeye, koyu bulutlar görünmeye kısacası güz belirtileri hissedilmeye başlar.

◆ **tarazınıñ tuvuvı:** Ağustos ayının ortalarında havalar serinlemeye başlar. Koyu bulutlar peyda olur ve sonbaharın ilk belirtileri görülmeye başlanır. *Tarazi tuvsa, tañ suvır* (Terazi yıldızı doğunca tan soğur, havalar soğur) (Kenjeahmetulı 2013: 33), şeklindeki atasözü bu inanıştan çıkmıştır.

◆ **miyzam şuvaq ~ kempir şuvaq:** Eylül ayında serin günler başlar. Ama arada bir iki gün sıcak gün de yaşanır. Halk arasında eylül ayındaki böyle sıcak günlere *miyzam şuvaq* veya *kempir şuvaq* denir (Kenjeahmetulı 2013: 33). Eylül ayının ikinci on günlük döneminde serinlik başlar, yağmur yağar, geceleri otların üstüne çiğ yağar. Arada - özellikle gündüzleri - güneşli günler de olur. Bozkırda uzun süre zodyak (*miyzam*) yıldızı parlar. Hava ılıman olur. Miyzamda, *miyzamın tükürüğü* (: çiğ, kırağı) veya diğer deyişle *salyası* otların başına düşerse kışın kar az yağar, otların dibine düşerse kar bol olur, inancı da halk arasında yaygındır. Bu mevsime *küz* (güz) de denir (Sözdik 2011).

◆ **sümbileniñ tuvuvı:** Sümbile (sirius) yıldızının gökyüzünde görüldüğü günlere verilen addır. Halk arasında *sümbile tuvsa – suv suvır* (sümbile doğunca su soğur) (Kenjeahmetulı 2013: 33; MM, 259) derler. Kısacası eylülün son on günü içinde güz gelir. Soğuk günler ve yağışlar başlar.

◆ **ısildaq:** *Qazan* (ekim)ın 14'ünde *aqırıp; qaraşa* (kasım)ın 14'ünde *qavıs* doğar. Bu bir aylık zamana halk arasında *ısildaq* denir (Sözdik 2011). Bu dönemde serin rüzgârlar esmeye ve yağmurlar yağmaya başlar. Ayrıca

rüzgâr ve yağmurla az da olsa yeşeren otların bir kısmını hayvanlar yerken bir kısmı biçilmeye başlanır. Pelin otu (*jelbas, juvsan*), bodur ağaç, çalı (*kekire*), peygamber çiçeği (*şilik*) gibi otlar bu dönemde çıkar. Tuzlu olan bu çorak arazi bitkileri çıkınca Kazaklar *qazaq qaqtı* (kışın habercisi güz geldi) derler.

◆ **qazan urdı**: Soğukların başlaması ve bitkilere zarar vermesi anlamında kullanılan bir ifadedir. Ekim ayı gelip de soğukların başlamasıyla birlikte kuşlar, sıcak yerlere göç ederler (Sözdik 2011). Kırağı düşmeye, yayladakiler kışlaklara göçmeye başlar. Bu dönemde otlara, bitkilere soğuk vurur. İşte bunun adına *qazan urdı* (ekim ayı vurdu) derler.

◆ **qaraşanıñ qaytuvi ~ qaraşa qazdıñ qaytuvi**: “Qaraşanın qaytuvi” veya tek başına *qaraşa* kelimesi, kasım ayını ifade eder. (Kenjeahmetuli 2013: 33). Kasım ayında kuşlar güneye, ılık yerlere doğru göç etmeye başlarlar. Bu dönemde kuzeye ilk kar düşer. Havalarda soğur. Kasım ayı, hayvanların kışlağa götürülmesi için son aydır. Hayvanların yaşlı, aksak, hastalıklı olanları farklı şekillerde değerlendirilir. İyileri de semirtilir. Bu sebeple Kazaklar arasında, hayvanların iyilerinin seçilmesi anlamına gelen *qavis, kâri-qurtañıñdı tavıs* (Kasım, ihtiyarını seç) ifadesi kullanılır. Halk arasında anlatılanlara göre ayın adı *qarajat jynavşı*³ dan kısala kısala *qaraşa* olmuştur. Bu dönemde yağın kara, *qaraşanıñ qarı* denir. Kış ayları içinde Kazaklar bahara kadar dayanamayacak hayvanları keserek kışa da hazırlık yaparlar (Aqselev 1997: 239).

◆ **qırbastıñ qızılı**: Aralığın başında olan ilk ayaza halk *qırbastıñ qızılı* der. Bu ayda sert ayazlar görülür. Kazakistan’ın kuzeyinde kış erken gelir. Bu dönemde havalarda çok soğuk olur. Ayın adına *jel ayı* da denir. Halk bu ay geldiğinde *qıs tüsti* der. Bunun bir anlamı da ‘zorluklar başladı’ demektir. Günler iyice kısalmış, geceler uzar. Buna da *künniñ toqıravı* (günün kısılması) derler (Kenjeahmetuli 2013: 33).

◆ **tekeniñ burqağı ~ teke burqıldıq**: Aralık ayının son on gününde Kazak bozkırında sert fırtınalar olur. Tam bu dönemlerde geyikler çiftleştirilir. Bu döneme *kiyiktiñ mataluvı* veya *kiyiktiñ saqal (moyın) juvarı* da denir. Bunlar iki üç gün içinde tamamen biter. Mayıs ayının sonunda geyiklerin yavrulamasının iki üç günden fazla sürmesi de bu yüzdendir (Kenjeahmetuli 2013: 33; Aqselev 1997: 238). Çok kısa günlere rastlayan bu ay halk arasında *toqtı toymas, şömiş keppes* (toklu doymaz, kepçe kurumaz) atasözleriyle de tasvir edilir.

³ Hazırlık yapma, gerekli olanları alıp biriktirme.

◆ **künniñ talasuvı:** Halk söyleyişiyile *kün boy köterdi* (Güneş doğdu, yükseldi.) denilen vakit ocak ayının ilk günlerine rastlar. Hava durumu değişir (Kenjeahmetulı 2013: 33). Kar yağar, her yer buz tutar. Günler uzamaya başlar. Halk bunu *qantarda küñ qarğa adım uzaradı* (Ocakta günler karga adımı kadar uzar) şeklinde anlatır.

◆ **qıs şildesi ~ qısqı şilde:** Ocak ayının son günlerinde kış bütün gücüyle gelir. “tüüü!” dese tükrük yere düşmeden donacak kadar ayaz olur. Bu döneme Kazaklar “*qıs şildesi*” derler (Kenjeahmetulı 2013: 32).

◆ **böri sırğaq:** Şubat ayının kışı da bağırarak gelir. At kulağının görünmediği fırtınalar bu ayda güçlenir. Ayın son günlerinde buzlanma (*sırğaq*) olan, sert fırtınalı günler kurtların çiftleşme dönemidir. ‘*sırğaq*’ diye burçaktan küçük, buzlu kar tanelerine derler. Eski insanlar bu mevsime *börü* (kurt) ile bağlantılı olarak isim koymuşlar (Kenjeahmetulı 2013: 33).

◆ **aqpan:** Şubat ayının Kazak Türkçesindeki adı “*aqpan*”dır. Halk arasında bu sözün boran yani fırtına, tipiden geldiğiyle ilgili inanış vardır. Bu en ağır mevsim için halk arasında ocak ayı *Boz toqtıda quyriq qaldı, boyjetkende buğaq qaldı, qırlan, aqpan, qırlan!* (Boz tokluda kuyruk kaldı, genç kızda gerdan kaldı, git, şubat, git!) deyip emanetlerini şubata teslim eder, şeklinde anlatılır. Halk, *aqpanda at adım uzaradı* (Şubatta at adımını uzatır. Çok zayıfladığı ve halsiz kaldığı için adım atmak istemez.) diyerek bu ayın çok zor geçtiğine vurgu yapmaktadır (QMM, 7; <http://www.kaznpu.kz>) (e-tarih 12.2014).

Hava tahminleri ile ilgili olduğu için ay adları da kısmen konumuzu ilgilendirmektedir. Halk arasında farklı farklı kullanışları olan ay adları, aşağıda sadece bu amaçla ve detaya girmeden verilecektir:

Ay	Kazak Türkleri Arasında Kullanılan Ay Adları	Hangi ay?
1. ay	bes toğıs, kökek, navrız, otamalı, hamal, äz ayı, eki ağayındı	Gregoryen takvimine göre mart ayı
2. ay	üş toğıs, navrız, kökek, sapar ay, sävir, otjaqqas	Nisan
3. ay	bir toğıs, mavsim, kökek, mamır ay, saratan, quralay, mamır	Mayıs
4. ay	şilde, zavza, saratan, mavsim, ara ayı, sarşa-tamız, mamır	Haziran
5. ay	jıyırma üş toğıs, sarşa, äset, tamız, şarşa-tamız	Temmuz
6. ay	jıyırma bir toğıs, tamız, äset, şilde, sümibile, äzire, sarşa	Ağustos

7. ay	on toğız toğıs, qırküyek, sarşa-tamız, miyzan, qazan	Eylül
8. ay	on jetti toğıs, qazan, qaraşa, aqırap, miyzam, qaraşa-qavıs, jeldi, jut şaşqan, qazan	Ekim
9. ay	on bes toğıs, qaraşa, jeltoqsan, qavıs, toqsan, qaraşa-qavıs, qırküyek, miyzam	Kasım
10. ay	on üç toğıs, qantar, jeddi, qaraşa, jeltoqsan	Aralık
11. ay	on bir toğıs, qantar, jeltoqsan, aqpan, dälüv, üştiñ ayı, qıstiñ ayı	Ocak
12. ay	jetti toğıs, aqpan, aqpan-toqpan, birdiñ ayı, üç jut, üç ayı, navrız, otamalı, navrız qıstiñ ayı	Şubat

(Väliyev 1991: 5–10).⁴

Kazak halkı, tecrübelerinden hareketle tabiat olayları ile hava durumunu tahmin ederek terimleşen kelimeler türetmiştir. Bunlar şöyledir: *jayma-şuvaq* (açık, güneşli hava); *qapırıq* (bunaltıcı, boğucu sıcak); *aspan aynalıp jerge tüşkendey* (gökyüzü dönüp yere inmiş gibi), *miyqaynar* (aşırı sıcak) diye yaz aylarındaki hava durumunu söylerken kışın *şuvaq* (ne sıcak ne de soğuk, güneşli gün); *may toñğısız* (ılık); *şıbinsız jaz* (serin yaz) diye rahat günleri, *üşkirik* (rüzgarlı, şiddetli ayaz), *bet qarapşay ayaz* (fırtınalı günler), “*tipüv*” *dese tükirik jerge tüşpeytin ayaz* (Aşırı soğuk, tükürsen tükürük yere düşmez.), *qızıl şunaq ayaz* (kulağı donduracak kadar soğuk) diye ayazlı günleri; *at qulağı körinbeytin boran* (şiddetli tipi, fırtına), *aqtütek* (sert kar fırtınası), *sırğıma* (burçak tanesi kadar buzlu kar tanesi), *jayav borasın* (şiddetli tipili yel), *aq baytal ala qanşıq* (kar fırtınası, tipi) diye boralı tipili günleri tasvir eder. Bu tür tasvirlerle sıcak ve soğuk günleri gözümüzün önünde canlandırır. Güzdeki soğuğa *qarasuvıq* (kuru, sert soğuk; ayaz), bahardaki rüzgara *ökpek jel* (kara yel), bahardaki ılık rüzgara *altın kürek* (ılık rüzgar); *eskek jel* (hafif serin rüzgar), sağanak halinde yağıp duran yağmura *etikşi bürküv* (çizmeyi saklayan), güneş çıktığında yağın yağmura *aq jañbir* (sağanak yağmur) yağmur getirmeyen buluta *qısır bult* (boş bulut), nevrüz ayında uzayan güne *uzınsarı* (uzayan gün) diye ad veren, tabiatla iç içe yaşayan halkın mükemmel gözlemleri ve sonuçta çok güzel teşbihleri vardır (Sözdik 2011; Qdmes 335–340).

⁴ Anadolu'dan derlenmiş iklimsel değişiklikler ve hava olaylarına göre ay adları: *açan ay*, *kandık ayı*, *ısıq ay*, *tozzaran ay*, *bozaran ay*, *kısıq ay*, *koçan ay*, *balağan ay*, *aralık ay*, *çağan ayı*, *güçük ay*, *tuluğan ay*; *açar ay*, *kırçan ay*, *uraş ay*, *biçen ay*, *bozar ay*, *söken ay*, *budan ay*, *karaş ay*, *kırlaş ay*, *buğan ay*, *akpan ay*, *yelen ay*. (Aytekin Alpaslan Karaalioğlu, “Takvimler ve Türk Halk Takvimi (Kocakarı Takvimi)”, *Yolların Sonu Mecmuası*, 1. ve 2. sayı). <http://alpaytek.in/yazilarim/takvimler-ve-turk-halk-takvimi-kocakari-takvimi> (e tarih 10.12.2014).

2. Hava ve iklim tahmininde kullanılan kalıplaşmış halk gözlemine dayalı kurallar⁵:

2.1. Hayvanların hareketlerine göre:

a. Kuşların hareketlerine göre:

▪ *Qısta torğaylar uyasına mamıq tasıy bastasa, kün kenetten qattı suvitadı.* (Kışın serçeler yuvasına pamuk taşımaya başlarsa hava aniden sertleşir ve çok soğur.) (www.top-news.kz) (e-tarih 12.12.2014).

▪ *Torğay erte jumırtqalasa, kün erte jılınadı* (Serçe erken yumurtalarsa havalar erken ısınır.) (almaty-akshamy.kz) (e-tarih 15.12.2014).

▪ *Torğay jañbir javsa balasın qorğaydı, burşaq javsa basın qorğaydı* (Serçe yağmur yağarsa yavrusunu, dolu yağarsa kendisini korur.) (KA, 342).

▪ *Qırğavıl mazasızdanıp, qattı qurqıldasa, jer silkinedi* (Sülün huzursuzlanır da yüksek sesle bağırırsa deprem olur.) (Kenjeahmetulı 2013: 34).

▪ *Qoıyqaz bılırğı uyasın biyiktetpey sol turğan qalpında jumırtqalasa, jaz qurğaqşılıq, al eski uyasın biyiktetetin bolsa, jaz jañbırlı boladı* (Flamingo bir önceki yılki yuvasını yükseğe değil aynı yere yapar ve yumurtlarsa yaz kurak geçer, yükseğe yaparsa havalar yağmurlu olur.) (top-news.kz) (e-tarih 12.12.2014).

▪ *Dalada kökektiñ şaqırğanı jiyi estilse, aldağı künder aşıq boladı* (Bozkırda guguk kuşunun bağırması sık duyulursa gelecek günler açık olur.) (suhbat.bozbala.com/kz) (e-tarih 12.2014).

▪ *Qarlığaş aspanda samğap, biyiktep uşsa – kün aşıq, tömendep uşsa, jañbir javıp, jel boladı* (Kırlangıç gökyüzüne yükselip çok yukarılara uçarsa hava açık olur, alçaktan uçarsa yağmur yağar ve rüzgâr çıkar.) (znaniya.com › 5-9 › қазақ тілі) (e-tarih 12.2014).

▪ *Qaratorğay toptanıp uşıp, aspanda qalıqtap jürip alsa, küz uzaqqa soziladı* (Sığırcık kuşları toplanıp da gökyüzünde aynı düzende uçarlarsa güz uzun sürer.) (suhbat.bozbala.com/kz) (e-tarih 12.2014).

▪ *Uzaq qarğa – tağan aldımın kelse, köktem tez şığadı, al sarı ala qaz kelse, soziladı. “Tağan kelse, tariqqas” degen qağıyda sodan qalğan* (Kargalar diğer kuşlardan önce göçer gelirse ilkbahar tez gelir; sarı ala kaz önce gelirse bahar geç gelir. *Tağan kelse tariqqas* (Karga gelse sıkıntı olmaz) sözü buradan kalmış). (Kenjeahmetulı 2013: 39).

⁵ Bu bölümdeki derlemeler genel olarak “Kenjeahmetulı, Seyit (2013) Qazaqtıñ Salt-Dästürleri men Ädet-Ğurıptarı, Atamura, Almatı” adlı eserin s. 34 – 39. sayfaları arasından alınmıştır. Birazı da inceleme kısmı için de kullanılan “Kaynaklar” kısmında künyeleri verilen internet sitelerindeki makalelerden tespit edilmiştir.

▪ *Qustar qanatın jazıp, tarana bastasa, kelesi küni jañbır javadı* (Kuşlar kanadını yayıp taranmaya başlarsa ertesi gün yağmur yağar.) (Kenjeahmetulı 2013: 38).

▪ *Tırna tıravlamay, joğarı uşsa, küñ jılı boladı* (Turna ses çıkarmadan uçarsa hava ılık olur.) (Kenjeahmetulı 2013: 38).

▪ *Köktemniñ basında qarğa suvğa şomılsa, küñ jılınadı* (İlkbaharın başında karga suya atlarsa hava ılık olur.) (www.info-tses.kz/red/article/) (e-tarih 12.2014).

▪ *Üyrek bir ayağımen turıp, basın qanatınıñ astına tıqsa, ayaz boladı. Ayazdı küni qanatın jelpinse, ayaz sınadı* (Ördek bir ayağı üzerinde durup başını kanadının altına sokarsa ayaz olur. Ayazlı günde kanadını sallarsa ayaz kırılır.) (www.top-news.kz) (e-tarih 12.12.2014).

▪ *Qısta qaz qañqıldasa, jılı boladı, ayağın bavırına tıgıp jatıp alsa, küñ suvitadı nemese boran boladı* (Kışın kaz karkıldarsa ılık olur. Ayağını bağrına koyarak yatarsa hava soğuk olur veya tipi çıkar.) (top-news.kz/) (e-tarih 12.12.2014).

▪ *Qaz ben üyrek suvğa şombıp, qıyquvlap, qanattarın qomdap, mazasızdana bastasa, ava rayı buzıladı* (Kaz ile ördek suya atlayıp bağırarak kanatlarını çırpıma, huzursuzlanmaya başlarsa hava bozulur.) (Kenjeahmetulı 2013: 35).

▪ *Aqquv jılı jaqqa keş qaytsa, küz äri uzaq, äri jaylı bolmaq* (Kuğu ılık tarafa geç göçerse, güz hem uzun sürer hem de güzel olur.) (Kenjeahmetulı 2013: 37).

b. Tavuk, horoz gibi hayvanların hareketine göre:

▪ *Tavıq jerge avnap, qanatın qağıp, taralana bastasa, jañbır javadı* (Tavuk yerde ağnar, kanadını vurmaya başlarsa, yağmur yağar.) (www.kurchatov.vko.gov.kz) (e-tarih 14.12.2014).

▪ *Jañbır sirkirep turğanda tavıqtar dalada jem izdep jürse, onda aq javın boladı, yağny jañbır uzaqqa soziladı* (Yağmur çiselemeye başladığında tavuklar bozkırda yem ararsa, sağanak yağmur yağar. Ya da yağmur uzun süre yağar.) (Kenjeahmetulı 2013: 34).

▪ *Tavıq uyasına erte qonaqtasa, kelesi küni javın-şaşın boladı* (Tavuk yuvasına erken gelirse, ertesi gün yağmur yağar.) (Kenjeahmetulı 2013: 38).

▪ *Qıstıküni äteş bir ayağın köterip tursa, ayaz boladı. Jañbırlı künderi äteş tañ ata şaqırsa, küñ aşıladı* (Kış günü horoz bir ayağını kaldırırsa ayaz olur. Yağmurlu günlerde horoz tan atana kadar bağırırsa hava açılır.) (Kenjeahmetulı 2013: 34).

▪ *Qur, şil qarın astına tıǵılsa, uzamay boran boladı* (Çalı horozu, dağ tavuğu karın altına saklanırsa çok geçmeden fırtına kopar.) (www.info-tses.kz/red/article.) (e-tarih 12.2014).

c. Böcek, arı ve karıncanın hareketlerine göre:

▪ *Bögelek jazdıñ aptap künderi jılqı savırında jürse, qıstıñ suvıq, al jalına şıǵıp ketse borandı künine däl keledi* (Bögelek yazın sıcak günlerde atın sağrında yaşarsa kış soğuk olur; atın yelesine tırmanırsa fırtınalı günler gelir.) (Kenjeahmetuli 2013: 39).

▪ *Şırıldavıq şegirtke ünsiz qalsa, uzamay jañbır javadı* (Cırcır böceği sessiz durursa çok geçmez, yağmur yağar.) (Kenjeahmetuli 2013: 38).

▪ *Masa keşke qaray bulttanıp uşatın bolsa, erteñ jañbır javadı* (Sivrisinek akşama doğru havalanıp uçacak olursa ertesi gün yağmur yağar.) (Kenjeahmetuli 2013: 38).

▪ *Bal arası toptanıp şırın jıynavğa attansa, kün aşıq boladı, eger uyasınan uzamasa, ava rayı özgeredi. Eger ara jumısıñ erte bastap, keş ayaqtasa, javın-şaşın uzaqqa sozıladı. Al uyadan şıqpay, ızındap otırıp alsa, köp uzamay jañbır javadı* (Bal arıları hep birlikte usare toplamak için yuvadan çıkarsa hava açık olur, eğer yuvasından uzaklaşmazsa hava durumu değişir. Eğer arı işine erken başlar geç bitirirse, yağmur uzun sürer. Arılar yuvadan çıkmadan vızıldar durursa, çok geçmeden yağmur yağar.) (Kenjeahmetuli 2013: 35).

▪ *Ara omartadağı özderi kirip şıǵatın tesigin jartılay japsa, qıs suvıq boladı, aşıq qaldırsa qıs jılı boladı* (Arı kovanda kendi girip çıktığı deliğin yarısını kapatırsa kış soğuk olur, açık bırakırsa kış ılık olur.) (top-news.kz) (e-tarih 12.12.2014).

▪ *Qattı jel, davıl aldında qumırsqa iylevine kirip-şıǵıp, ağabeygerlene bastaydı* (Sert yel ve fırtına öncesinde, karıncalar yuvasına girip çıkıp huzursuzluk çekmeye başlar.) (www.info-tses.kz/red/article.) (e-tarih 16.12.2014).

▪ *Qumırsqa iylevin qurğaq jerge salsa – javınıñ, dımqıl jerge salsa, jazdağı qurğaqşılıqtıñ belgisi* (Karınca yuvasını kurak yere yaparsa yağmurun, nemli yere yaparsa yazınki kuraklığın belirtisidir.) (Kenjeahmetuli 2013: 35).

▪ *Eger qumırsqa iyleviniñ avzın bekitip alsa, uzaq jañbır boladı* (Eğer karınca yuvasının ağzını sıkıca kapatırsa uzun süren yağmurlar yağar.) (Kenjeahmetuli 2013: 35).

▪ *Qumırsqa iylevin biyik jerge köşirse, suv tasqını boladı nemese qattı javın javıp, suv deñgeyi köteriledi* (Karınca yuvasını yüksek yere göçürürse sel olur veya çok yağmur yağar anlamına gelir. Gözlemlenirse su seviyesinin yükseldiği görülür.) (majmua.tdpu.uz) (e-tarih 12.12.2014).

▪ *Ordalı jılan, qurt-qumırsqa top-tobimen basqa jaqqa köşe bastasa, köp uzamay jer silkinedi, bolmasa basqa bir tabiyğattiñ tosın apatı boladı* (İni belli olan yılan, kurt, karınca grup grup başka tarafa doğru göçerse çok geçmeden deprem olur; yoksa aniden başka bir tabiat afeti olur.) (Kenjeahmetulı 2013: 36).

ç. Kedi, köpek, sincap gibi hayvanların hareketine göre:

▪ *Mısıq peşke tığılsa, ayazdıñ aldı, iyt avnasa, jañbirdıñ jaqındığı* (Kedi, ocak yanına büzülürse ayaz olacak; it ağnarsa yağmur yağacak demektir.) (www.info-tses.kz/red/article.) (e-tarih 12.2014).

▪ *İyt öz-özinen ulıp, jer tırnasa, mazasızdana berse, tüsiniksiz minez bildirse jer silkinedi* (Köpek kendi kendine uluyup yeri tırmalarsa, huzursuzlanırsa, anlamsız şeyler yaparsa deprem olur.) (Kenjeahmetulı 2013: 39).

▪ *İyt arqasınan tülese, qıs jaylı, al bavırınan tülese, qıs qattı boladı* (Köpek sırtından deri dökerse kış yumuşak geçer, ama bağrından deri dökerse kış sert geçer.) (www.info-tses.kz/red/article.) (e-tarih 12.2014).

▪ *Qıs qattı bolatın bolsa, tiyin uyasın tömen jerge, jılı bolsa joğarı jasadı* (Kış sert olacaksa sincap yuvasını aşağılara, ılık olacaksa yukarılara yapar.) (www.info-tses.kz/red/article.) (e-tarih 12.2014).

▪ *Aşıq künderi tiyin uyasınan şıqpay qoysa, kün rayı buzıladı* (Açık günlerde sincap yuvasından çıkmazsa hava durumu bozulur.) (top-news.kz) (e-tarih 12.12.2014).

d. Yılan, sıçan gibi hayvanların hareketlerine göre:

▪ *Jılan mezigilinde inine jatpasa, küz uzaq äri jılı boladı* (Yılan zamanında yer altına girmezse güz uzun ama ılık olur.) (almaty-akshamy.kz)1(e-tarih 5.12.2014).

▪ *Ordalı jılan, qurt-qumırsqa top-tobimen basqa jaqqa köşe bastasa, köp uzamay jer silkinedi, bolmasa basqa bir tabiyğattiñ tosın apatı boladı* (İni belli olan yılan, kurt, karınca grup grup başka tarafa doğru göçerse çok geçmeden deprem olur; yoksa aniden başka bir tabiat afeti olur.) (Kenjeahmetulı 2013: 36), (referat700.ru/news/auany) (e-tarih 14.12.2014).

▪ *Tışqan in qazğanda topırağın alısqa tastasa, qıs jaylı, al in avzına tastasa, qıs qattı boladı* (Sıçan in kazdığında toprağı uzağa taşırsa kış ılıman olur, inin ağzına atarsa kış sert olur.) (anatili.kz) (e-tarih 12.12.2014).

▪ *Tışqan inin suvğa öte jaqın qazsa, sol jılı qurğaqşılıq, alıs qazsa, javın-şaşın köp boladı* (Sıçan inini suya çok yakın yerde kazarsa o yılın kurak olacağını, inini uzak yerde kazarsa yağmurun çok olacağını gösterir.) (Kenjeahmetuli 2013: 38).

▪ *Tışqan inine azıqtı köp jıynasa, qıs uzaqqa sozıladı* (Sıçan inine azığı çok toplarsa kış uzun sürer.) (Kenjeahmetuli 2013: 38).

e. Balık, kurbağa gibi hayvanların hareketlerine göre:

▪ *Jañbir aldınan balıq qarmaq qabar, qarmaqqa balıq tüspese, jelden habar* (Yağmurdan önce balık oltaya gelir; oltaya balık takılmazsa rüzgâr çıkar.) (Kenjeahmetuli 2013: 37).

▪ *Balıq suv betine şapşıp oynay bastasa, bul – javınnıñ belgisi* (Balık su yüzünde sıçrayıp zıplayarak oynamaya başlarsa, bu yağmur yağacağını belirtisidir.), (top-news.kz/..) (e-tarih 12.12.2014).

▪ *Qurbaqa küni boyı tınbay qurıldasa, aldağı künderi kün aşıq äri jaylı boladı* (Kurbağa gün boyu durmadan gurklarsa sonraki günler hava açık ve güzel olur.) (Kenjeahmetuli 2013: 38).

▪ *Qurbaqa qurıldavın toqtatsa, kün rayı buzılatındıǵınıñ ayqın belgisi* (Kurbağa guruldamasını durdurursa hava durumunun bozulacağını açık belirtisidir.) (Kenjeahmetuli 2013: 38).

▪ *Qurbaqa jağada otırsa, jañbir javadı* (Kurbağa bir kenarda durursa yağmur yağar.) (<http://www.kazhydromet.kz>) (e-tarih 12. 2014).

▪ *Qurbaqa suvda otırsa, kün qurğaq boladı, jağağa şıqsa nemese qattı baqıldasa kün buzıladı* (Kurbağa suda oturursa, hava kurak geçer. Kenara çıkarsa veya çok bağırsa hava bozulur.) (<http://www.kazhydromet.kz>) (e-tarih 12. 2014).

f. Küçükbaş hayvanların hareketlerine göre:

▪ *Qoy qorasına erkin kirse, köktem erte tuvadı* (Koyun ağılına rahatça/kolayca girerse ilkbahar erken gelir.) (el.kz/m/articles) (e-tarih 11.2014).

▪ *Qoy süzisse, jel bolar* (Koyun toslaşarsa yel eser.) (suhbat.bozbala.com/kz 12.2014).

▪ *Qoy tisin qayrasa, boran nemese davıl boladı* (Koyun dişlerini gıcırdatırsa fırtına kopar.) (almaty-akshamy.kz) (e-tarih 12.2014).

▪ *Eger qoy tuyağimen tösin qasıytın bolsa, qıs borandı boladı* (Eğer koyun toynağıyla döşünü kaşırsa kış fırtınalı olur.) (Kenjeahmetulı 2013: 36).

▪ *Qoy örİsten avzına şöp tİstep qaytsa, jut boladı* (Koyun otlaktan ağzında ot dişleyerek dönerse yıl kıtlık olur.) (www.elarna.com) (e-tarih 15.12.2014).

g. Büyükbaş hayvanların hareketlerine göre:

▪ *Sıyır tanavın pııldatıp, müyızın şayqasa, davıl nemese boran boladı* (Sığır burnunu çekerek nefes alıp boynuzunu sallarsa rüzgâr eser veya fırtına kopar.) (top-news.kz/..) (e-tarih 12.2014).

▪ *Sıyır örİske şıqpay qoysa nemese örİsten erte qaytsa, ava rayı buzıladı* (Sığır otlağa çıkmazsa veya otlaktan erken dönerse hava bozulur.) (suhbat.bozbala.com) (e-tarih 12.2014).

▪ *Mal keşke taman bir bağıtta küysep jatsa, keler küni sol jaqtan jel ne boran soğadı* (Mal, akşama doğru bir yöne doğru geviş getirirse ertesi gün o taraftan rüzgâr eser ya da fırtına kopar.) (anatili.kz) (e-tarih 12.2014).

▪ *Kiyik top top bolıp başka jaqqa bet alsa, onda ava rayı qattı buzılıp, suvıq boladı* (Geyikler grup grup başka yönlere doğru giderse hava iyice bozulur, soğuk olur.) (zamana.kz) (e-tarih 14.2014).

▪ *Qısta kiyik başka jaqqa ava bastasa, sol jerde uzamay qattı boran boladı* (Kışın geyik başka tarafa yatmaya başlarsa orada çok geçmeden sert bir fırtına çıkar.) (www.info-tses.kz) (e-tarih 12.2014).

▪ *Ögiz quyırığın şaşıp alsa, qattı jel turadı* (Öküz kuyruğunu çarparsa kuvvetli rüzgâr çıkar.) (Kenjeahmetulı 2013: 37).

▪ *Köktemde jılqı ıqtasa, keler qıs qattı boladı* (İlkbaharda at bir yere sığınırorsa gelecek kış sert olur.) (aktau-trk.kz) (e-tarih 12.2014).

▪ *Jılqı küzde qulın tastasa, ol jılı qıs qattı boladı* (At, güzün kulun doğurursa o yıl kış sert olur.) (Kenjeahmetulı 2013: 38).

▪ *Jılqı işin tartsa, kün buzıladı, pısqırısa, jañbir javadı* (At içini çekerse hava durumu bozulur, pıskırırorsa yağmur yağar.) (suhbat.kazakhsoft.com) (e-tarih 12.2014).

2.2. Haftanın günlerine göre:

▪ *Javın nemese boran juma küni bastalsa, ol kelesi jumağa deyin sozıladı* (Yağmur veya fırtına cuma günü başlarsa, diğer cumaya kadar sürer.) (top-news.kz/ 12. 12.2014).

2.3. Gök cisimlerine göre:

a. Ay:

▪ *Ay şalqasınan tuvsa, şaruvaşılıqqa ava rayı qolaysız boladı* (Ay arkasına doğru doğarsa çiftçilik, vs. işler için hava durumu uygun olmaz.) (www.info-tses.kz) (e-tarih 16.2014).

▪ *Ay betiniñ bulıñğırlandıvı jañbır, al ay ayqın körinse ava rayınıñ aşıq bolatındıñın bildiredi* (Ay yüzü puslu görünürse yağmur yağacağını, aydınlık görünürse hava durumunun açık olacağını bildirir.) (Kenjeahmetulı 2013: 37; adyrna.kz) (e-tarih 13. 2014).

▪ *Ay qızıl tüспен qoralanıp, älgi şeñber keñeyip barıp joğalsa, kelesi küni aşıq boladı. Osınday eki şeñber nemese küñgirt bir şeñber qattı suvıqqa körinedi* (Ay kızıl yüzle çevrelenir ve önceki çember genişler de yok olursa, ertesi gün hava açık olur. Böyle iki çember veya yarı aydınlık bir çember olursa sert bir soğuk olacağını gösterir.) (Kenjeahmetulı 2013: 37).

b. Güneş:

▪ *Qısta kün qulaqtansa, qattı ayaz boladı (ol, qattı ayazdıñ belgisi).* (Kışın güneş erken batarsa ayaz sert olur.) (suhbat.bozbala.com/kz // anatili.kz 12.2014).

▪ *Kün bultqa batsa, kelesi küni javın-şaşındı boladı, aşıqqa batsa, kün aşıq boladı* (Güneş bulutların arasına girerse ertesi günü yağmurlu olur, açıkken batarsa gün açık olur.) (www.asetkz.ru) (e-tarih 12.2014).

▪ *Batar kün qızıl şapaqqa malınsa, keler kün jazda ıstıq, qısta jumsaq boladı* (Batan güneş kızıl şafakta batarsa gelecek gün hava yaz ise sıcak, kış ise yumuşak olur.) (suhbat.bozbala.com) (e-tarih 12.2014).

▪ *Qısta kün qulaqtanıp şıqsa, suvıq boladı, qulaqtanıp batsa, suvıq sınıadı* (Kışın güneş alçaktan doğarsa soğuk olur, alçaktan batarsa soğuk kırılır.) (Kenjeahmetulı 2013: 36).

▪ *Qañtardağı ava rayı kün qulaqtanıp şıqsa, ne boran soğadı ne ayaz boladı* (Ocak ayında hava durumu: güneş alçaktan doğarsa ya fırtına çıkar ya da ayaz olur.) (anatili.kz) (e-tarih 12.2014).

▪ *Qızara batqan kün – jeldiñ, aşıq sarı bolıp batqan kün – jañbirdiñ belgisi* (Kızarak batan güneş rüzgarın, açık sarı olup da batan güneş yağmurun belirtisidir.) (szh.kz › Ғылым, Білім › Аспан әлемі) (e-tarih 13.2014).

▪ *Kün şijip, tımırşıq bolsa, artınşa nayzağaydı küte ber* (Güneş kızarı da esinti olmazsa ardından şimşeğin çakmasını bekle.) (erkin.ucoz.kz) (e-tarih 14.2014).

▪ *Kün şığar aldında bult qızğılt tartsa, jel turadı* (Güneş doğacağında bulut pembeleşirse rüzgâr çıkar.) (Kenjeahmetulı 2013: 39).

▪ *Qoralanğan künniñ şeñberi tar bolsa, ava rayı tez buzıladı* (Etrafında halesi olan güneşin çemberi dar olursa, hava durumu tez bozulur.) (www.info-tses.kz/red/article.) (e-tarih 12.2014).

c. Bulut:

▪ *Eger bult ortasınan ıdırasa, ava rayı buzıladı, eger şetinen ıdırasa, kün jilınadı* (Eğer bulut ortasından yarılırsa hava durumu bozulur, kenarından yarılırsa hava ılık olur.) (<https://45minutkz.files.wordpress.com>) (e-tarih 13.2014).

▪ *Bult jer bavırlasa, kün suvıtadı* (Bulut alçaklarda olursa havayı soğutur.) (Kenjeahmetulı 2013: 39).

▪ *Kün şığar aldında bult qızğılt tartsa, jel turadı* (Güneş doğacağında bulut pembeleşirse rüzgâr çıkar.) (Kenjeahmetulı 2013: 39).

▪ *Bult jer bavırlay köşse, bul – uzaq javatın jañbırdıñ belgisi* (Bulut yere doğru inerse bu, uzun süre yağacak yağmurun belirtisidir.) (www.info-tses.kz/pdf/archive/) (e-tarih 12.2014).

▪ *Kürkiregen bulttıñ javını az* (Gürleyen bulutun yağmuru az olur.) (KA, 190).

ç. Yıldızlar:

▪ *Şolpan jarqırap tuvsı, egin, şöp, jemiş bitik şığadı* (Çolpan yıldızı ışıldayarak doğarsa ekin, ot, yemiş bol olur.) (www.info-tses.kz/red/article.) (e-tarih 12.2014).

▪ *Jazda aspandağı juldızdıñ jarqırap körünüvi keler kün ısığına, qısta jarqırap körünüvi keler künniñ ayazdı boluvına däl keledi* (Yazın gökyüzündeki yıldızın parlak görünmesi gelecek günlerin sıcak olacağını, kışın parlak görünmesi ise gelecek günün ayaz olacağını gösterir.) (Kenjeahmetulı 2013: 39).

d. Gökkuşağı:

▪ *Qısta kempirqosaq körinse, ol – javın – şaşınıñ mol bolatınıñ belgisi* (Kışın gökkuşağı görünürse yıl bereketli, hoş, mal yavrulu, ekin ve otlar bol, sevinç çok olur.) (Kenjeahmetulı 2013: 339).

2.4. Tabiat olaylarına göre:

a. Rüzgar/yel, kasırga, fırtına, hava akımı:

▪ *Jazda quyın köp bolsa, qıs ayazdı boladı* (Yazın kasırga çok olursa kış ayazlı geçer.) (szh.kz › ҒЫЛЫМ, БІЛІМ › Аспан әлемі) (e-tarih 14.2014).

▪ *Jelsiz küni tütin jerge qaray şalqısa, budan soñ qıstıgüni qar, jazdıgüni – jañbir küt* (Rüzgârsız günde duman yere doğru alevlenirse ondan sonra kış günü kar, yaz günü yağmur bekle.) (almaty-akshamy.kz) (e-tarih 12.2014).

▪ *Boran soqsa bult qaşar, bülük şıqsa jurt qaşar* (Fırtına esse bulut kaçar, huzursuzluk çıksa halk kaçar. (KA, 179).

▪ *Bulttı bolsa da jel joqta tütin kökke şaşıla şıqsa, ava rayı jaqsı bolmaq* (Bulut olsa bile rüzgâr yokken duman göğe doğru yükselirse hava durumu iyi olur.) (goo.kz/content/view) (e-tarih 14.2014).

▪ *Jaz ayında añızaq ıstıq bolsa, ol – qısta qattı ayaz bolatındıgınıñ anıq belgisi* (Yaz ayında hava akımı sıcak olursa bu, kışın çok fazla ayaz olacağını açık göstergesidir.) (www.info-tses.kz/red/article.) (e-tarih 12.2014).

b. Şimşek:

▪ *Jaz nayzağaylı bolsa, qıs jaylı boladı* (Yaz şimşekli olursa kış rahat geçer.) (k-lang.idhost.kz) (e-tarih 14.2014).

c. Gök gürültüsü:

▪ *Eger qaraşa ayında kün kürkirese, qıs qısqa boladı* (Eğer kasım ayında hava gürülürse, kış kısa olur.) (Kenjeahmetuli 2013: 36).

▪ *Köktemde kün köp kürkirese, egin, şöp mol bolıp şığadı* (İlkbaharda hava çok gürülürse ekin ve ot bol çıkar.) (www.info-tses.kz/red/article.) (e-tarih 12.2014).

▪ *Köktemde kün erte kürkirese, ol – javın-şaşınıñ mol bolatınıñ belgisi* (İlkbaharda gök gürlürse bu yağmurun bol olacağını gösterir.) (Kenjeahmetuli 2013: 39).

▪ *Köktemniñ alğaşqı jañbırında kün kürkirese, şöp qalıñ boladı* (İlkbaharın ilk yağmurunda gök gürlürse ot bol olur.) (almaty-akshamy.kz/) (e-tarih 12.2014).

ç. Buğu, sis:

▪ *Suvıq küni tereze äynegi men jaqtavı terlese, küñ julıñadı, jazda terlese, ava rayı buzıladı* (Soğuk günde pencere camı ile çerçevesi terlese hava ılır, yazın terlese hava durumu bozular.) (www.info-ts.kz/red/article.) (e-tarih 12.2014).

▪ *Tuman jer bavırlap qulasa, bul – aşıq küñniñ habarı* (Sis yere doğru inerse havanın açık olacağını gösterir.) (suhbat.bozbala.com/kz) (e-tarih 12.2014).

d. Kar, yağmur:

▪ *Navrıñ küni qar javsa, ol jılı jaqsılıq köp boladı* (Nevruz günü kar yağarsa o yıl iyilik çok olur.) (www.kokozen.com) (e-tarih 14.2014).

▪ *Jañbır javıp turğanda suv betinde şeñber köpirşik tursa, javın uzaqqa sozıladı* (Yağmur yağarken su yüzünde çember şeklinde köpükçükler olursa yağmur uzun sürer.) (Kenjeahmetulı 2013: 39).

2.5. Yönlere göre:

▪ *Oñtüstikten uzaq soqqan jel özgerip şığıstan soqsa, ava rayı jaqsaradı da, batıstan soqsa, ava rayı qattı buzıladı* (Güneyden esen ve uzun süren rüzgâr yön değiştirir de doğudan eserse hava durumu iyileşir, batıdan eserse hava durumu çok bozular.) (Kenjeahmetulı 2013: 36).

▪ *Kün batır kezde soltüstik jaqta aspan qoñırqay tartsa, köp uzamay jel turadı* (Güneş batacağı sırada kuzey tarafında gökyüzü kızıl kahve olursa çok geçmeden rüzgâr çıkar.) (Kenjeahmetulı 2013: 39).

2.6. Bitkilere göre:

▪ *Emen urıǵı köp jılı qıs qısadı* (Meşe ağacı tohumu çok olursa ılık bir kış gösterir.) (Kenjeahmetulı 2013: 37).

▪ *Jemis ağaşı küzde qayta güldese, qıs jılı boladı* (Yemiş ağacı kışın tekrar çiçeklenirse kış ılık olur.) (<https://45minutkz.files.wordpress.com>) (e-tarih 16.2014).

3. Hava ve iklim tahmini ile ilgili atasözleri ve deyimler⁶:

▪ *Alpıs küñ tasıǵan suv altı küñde qaytar* (Altmış gün boyunca taşıdığı su, altı günde tükenir.) (KA, 40).

▪ *Ay qulaqtansa (qoralansa)– azıǵıñdı sayla, // Küñ qulaqtansa – küregiñdi sayla* (Ay batıverirse azığını hazırla, // Güneş aniden batarsa küreğini hazırla.) (MM, 256).

⁶ Harf sırasına göre verilmiştir.

- *Ay şalqaq tuvsa – özine jaylı, xalıqqa jaysız // Ay tiginen tuvsa - özine jaysız, xalıqqa jaylı* (Ay yatık doğarsa kendine uygun, halka uygun değil, / Ay dikine doğarsa kendin uygun değil, halka uygun) (www.zhetysu-gazeti.kz) (e-tarih 16.2014).
- *Ay şalqasınan tuvsa, ay boyı ayaz* (Ay yatık doğarsa, ay boyunca ayaz olur.) (AK, 597).
- *Bulttanğan kün javmay qoymas* (Bulutlu gün mutlaka yağar.) (AK, 598).
- *Bult qayda ornasa, bereke sonda şögedi* (Bulut nereye yerleşirse bereket (yağmur) oraya çöker.) (QM, 26).
- *Bügingi qar – erteñgi nâr.* (Bugünkü kar, yarınki gıda.) (AK, 608)
- *Jazda qonısıñdı döñge sal // Qısta qonısıñdı köñge sal* (Yazın evini tepeye yap, kışın evini aşağıya yap.) (AK, 602).
- *Jazğıturımğı jel jarday atañdı jığar* (Bahar rüzgarı kaya kadar sağlam babanı da yıkar.) (QM, 109).
- *Jaz sayğa qonba, // Qıs qırğa qonba* (Yazın vadiye konma, // Kışın kıra konma.) (KA, 389).
- *Jel davıldıñ şaqıruvşısı* (Yel fırtınanın çağırıcısı.) (MM, 257).
- *Jel davıldı şaqıradı, // Bult javındı şaqıradı* (Yel fırtınayı çağırır, // Bulut yağmuru çağırır.) (AK, 598).
- *Jeldetpey tuman aşılmas, jelpinbey jüyrik basılmaz* (Yel esmeden sis açılmaz, koşmadan safkan hevesini almaz.) (KA, 390).
- *Jeti kün javğan jañbırdan jelip ötken suv artıq* (Yedi gün yağmur yağmasındansa akıp geçen su iyi.) (KA, 390).
- *Erteñgi kün qulaqtansa, // Eliñdi jaw şapqanday küyin. // Keşki kün qulaqtansa, // Keliniñ ul tapqanday süyin* (Sabah güneşi batıp gitse, // Elini düşman yağmalamış gibi yan. // Akşam güneşi batıp gitse, // Gelinin oğul doğurmuşçasına sevin.) (almaty-akshamy.kz/) (e-tarih 12.2014).
- *Iqtırmañ bolmasa, jelge ökpeleme* (Barınağın yoksa yele kızma.) (Kenjeahmetuli 2013: 33).
- *Kün kürkirese, jer iyir (jerge abıyır), yer iyise mal iyir (malğa abıyır)* (Gökyüzü gürlerse yer yumuşar (yere şeref), yer yumuşasa mal yumuşar (mala şeref).) (MM, 257; QM, 26).
- *Kürkiregen bulttıñ jañbırı az* (Gürleyen bulutun yağmuru az olur.) (QM, 109).

- *Qañtar avsa, qar turmas* (Ocak geçince kar durmaz.) (AK, 603, KA, 273).
- *Qaraşa qavıs, kãri-qurtanıñdı tavıs* (Kasım ayı kavuş, ihtiyarını seç.) (QM, 110).
- *Qardıñ basın qar alar* (Karın başını kar alır.) (sozdik.kz) (e-tarih 16.2014).
- *Qaz kelse jaz keler, qarğa kelse qatqaq keler* (Kaz gelse yaz gelir, karga gelse güz gelir.) (KA, 388).
- *Qılışın süyretip qıs keler* (Kılıcını çekerek kış gelir.) (AK, 603).
- *Qıs azığın jazda oyla* (Kışın azığını yazın düşün) (KA, 274).
- *Qısıñ tuman bolsın, avruvın tumav bolsın* (Kışın sis olsun, hastalığın grip olsun.) (MM, 259).
- *Qıs keledi qılışın süyrep* (Kış, kılıcını sürüyerek gelir.) (KA, 273).
- *Qısqa şildede quv saqta, jaz şildede suv saqta.* (Kış için yazın yiyecek sakla, yaz sıcağı için su sakla.) (QM, 25).
- *Qıs qıstığın qılmasa, jaz jazdığın qılmas.* (Kış kışlığını yapmazsa, yaz yazlığını etmez.) (KA, 273).
- *Qısta dayndaydı, köktemde egedi* (Kışın hazırlar, baharda eker.) (KA, 274).
- *Qıstağı qar – jer ırısı./ Qıstağı qar jerge ırıs* (Kışınki kar toprağın bereketidir.) (KA, 274).
- *Qıstağı qar, jazdağı jañbır – jerge javğan nur* (Kışınki kar, yazınki yağmur, toprağa yağan nurdur.) (KA, 274).
- *Qıs azığın jaz oyla* (Kışın azığını yazın düşün.) (KA, 274).
- *Qısta qısil, jazda jadıra* (Kışın sıkıl, yazın rahatla.) (KA, 274).
- *Qıstağı suvıq – jazdağı ıstıq* (Kışınki soğuk, yazınki sıcak.) (www.zhetysu-gazeti.kz/) (e-tarih 16.2014).
- *Qıs ta qısıraydı* (Kış da boş yatar.) (QM, 110).
- *Qıstıñ közi – qıraw* (Kışın özü, kırağıdır.) (QM, 110).
- *Qıstıñ qamın jaz oyla, jazdıñ qamın qıs oyla* (Kışın gamını yazın düşün, yazın gamını kışın düşün.) (KA, 274).

- *Navrızdan soñ qıs bolmas, // Mişamnan soñ jaz bolmas* (Marttan sonra kış olmaz, // Eylülünden sonra yaz olmaz.) (KA, 318).
- *Navrız ayı: Tüske deyin müyiz, tüsten keyin kiyiz* (Nevruz ayı: öğleye kadar boynuz (sıcak); öğleden sonra keçe (soğuk).) (QMM, 8).
- *Nayzağay köp bolsa, jañbir az* (Şimşek çok çakarsa yağmur az olur.) (AK, 608).
- *Nöser aldında nayzağay oynaydı* (Sağanak yağmur öncesinde şimşekler çakar.) (KA, 338).
- *Ötken bulttan jañbir kütpe* (Geçmiş buluttan yağmur bekleme.) (KA, 182, AK, 598).
- *Saqırlağan ayazda sarı qamıstı panala* (Donduran ayazda sarı kamıştan medet um.) (KA, 343).
- *Sävır bolsa, kün kürkirer, // Kün kürkirese, kök dürkirer* (Nisan gelince gün kükrer, // Gün kükreyince gök kükrer.) (KA, 318).
- *Sävır bolmay javın bolmas, javın bolmay tävir bolmas* (Nisan gelmeden yağmur yağmaz, yağmur yağmadan bereket olmaz.) (QMM, 8).
- *Sümbile tuvsı suv suvır* (Eylülün son on günü gelince su soğur.) (Qm, 110).
- *Şağala kelmey jaz bolmas. // Şañqan kelmey, boz bolmas* (Martı gelmeden yaz gelmez. // Toz gelmeden boz olmaz.) (QM, 110).
- *Şığıstan ürker tuvsı ekindi or, // Batsa kökten egisti egetin bol. // Qırıq kün, qırıq tün sol // Ürker kökten bezip, // Joğalıp qarañğıda şegedi jol* (Doğudan Ülker yıldızı doğunca ekini biç, // Gökten batarsa tarlayı ekecek ol. // Kırk gün, kırk gece o, // Ülker gökten bezip, // Yok olur da karanlıkta alır yol). (suhbat.bozbala.com/kz) (e-tarih 12.2014).
- *Tarazıda⁷ tañ suvıydı* (Kış zamanı tañ soğur.) (qazaq-el.narod.ru/) (e-tarih 14.2014).
- *Tışqan köp julı – toqsılıq; Qoyan köp julı – joqsılıq* (Sıçanın çok olduğu yıl, bolluktur; tavşanın çok olduğu yıl, kıtlıktır.) (QMM, 7).
- *Tömen qonsañ, sel alar, // Biyik qonsañ, jel alar* (Alçağa konarsan sel alır, yükseğe konarsan yel alır.) (suhbat.bozbala.com/kz) (e-tarih 12.2014).

⁷ Tarazi: Çoğunlukla kış günleri tañ vaktine yakın görülen yıldız, Zodyak, terazi yıldızı. Bu anlamdan hareketle kış mevsimi.

- *Tuman artı jut bolar, tumav artı qurt bolar* (Sisin ardı kıtlıktır, gribin ardı kurttur.) (MM, 259).
- *Tüske deyin müyiz, tüsten kiyin kiyiz* (Öğleye kadar boynuz, öğleden sonra keçe.) (almaty-akshamy.kz) (e-tarih 12.2014).
- *Ürkerdi aydın bəri qıs* (Ülker yıldızı görünen ayın tamamı kıştır.) (AK, 602).
- *Ürker jerge tüspey jer qızbaydı* (Ülker yıldızı yere inmeden toprak ısınmaz.) (AK, 602).
- *Ürker tuvsa sorpa da – as* (Ülker yıldızı doğunca çorba da yemektir. (Soğuğu anlatır.)), (MM, 259).
- *Ürker üyden körinse, // Üş ay toqsan qısın bar. // Ürker inirde jambasqa kelse, // Jaz şıqpağanda nesi bar* (Ülker yıldızı evden görününce, // Üç ay süren kışın var. // Ülker grup vakti yan yatsa, // Yaz gelmese de nesi var.) (AK, 602).
- *Ürker üyden körinse, üş aydan soñ qıs boladı* (Ülker yıldızı evden görününce üç ay sonra yaz gelir.) (AK, 603).
- *Üşarqar ayday tuvıp, kündey batar, // Tuvğanda Şabansarı tañ sonda atar. // Aspannan juldız tarap, // Şolpan tuvıp, // Tañ rayı künmenen manavratar* (Takımyıldızı gibi doğup, güneş gibi batar, // Doğduğunda sapsarı tan onda atar. // Gökten yıldıza doğru, // Çolpan yıldızı doğup, // Tan vakti güneşle uyku getirir.) (suhbat.bozbala.com/kz) (e-tarih 12.2014).

III. DEĞERLENDİRME

Geleneksel hava ve iklim tahminleri Anadolu'da da, farklı Türk topluluklarında da eskisi kadar yoğun olmamakla beraber özellikle kırsal kesimde yaşayan, konar-göçer hayat tarzını sürdüren insanlar arasında bugün de kullanılmaktadır. Günümüz teknolojik gelişmeleri sonucunda elde edilen hava tahminleri yanında geleneksel olanlar da hala şehir merkezlerinde bile kullanılmaktadır. Hava ve iklim tahminleri, halk takvimi gibi konular üzerindeki çalışmalar, genellikle halk bilimi ile ilgili tezlerde halk arasından derleme yoluyla elde edilen veriler arasında, özellikle de bu konuların ele alındığı yöreler bazındaki çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır.

Bugün Türk topluluklarının yazılı kaynaklarından da bu bilgilere ulaşılabilmektedir. Türk dünyasına ait bu tür verilerin bir araya getirilmesiyle daha kesin sonuçlara ve değerlendirmelere ulaşılabilecektir.

Farklı tabii ortamlarda yaşayan Türk topluluklarından mesela yazımızın verilerini elde ettiğimiz Kazak Türkleri ile Antalya'daki insanların karınca, yılan, kuşlar, böcekler, arılar; gök cisimleri ve bazı tabiat olaylarındaki değişimlerle ilgili olarak aynı deyim, atasözü veya kelimeleri kullanmaları dikkat çekicidir. Demirkaya, bunlardan bazılarının farklı toplumlarda da benzerlik taşıdığını vurgulamaktadır (2013: 175).

Yaşanılan mekân da kültürün oluşmasında ve aktarımında önemlidir (Oğuz 2007: 30–32). Acaba tarihî mekân birliği mi söz varlığındaki benzerliği ortaya çıkarmaktadır? Bu soruya cevap verebilmek için Türk dünyasının farklı bölgelerindeki bu tür kültürel malzemenin toplanması, incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Yazımızın amacı, Kazak Türkçesi ile kaleme alınmış halk bilimi ile ilgili malzeme içinde ve aynı lehçeye ait sözlüklerde yer alan söz varlığını Türkiye'de tanıtmaktır. Bu alandaki diğer çalışmalarla karşılaştırmalar yapmak bir makalenin boyutlarını aşacağı için belki de bir tez konusu veya kitap olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.

IV. SONUÇ

Gözlemler sonucunda ortaya çıkan kelime, deyim ve atasözlerinin birçoğu, farklı sözlük ve kitaplardan derlediğimiz malzemenin de anlaşıldığı üzere tarihî dönemlerden bugüne kadar Kazak Türkleri tarafından kullanılmıştır, kullanılmaktadır. Diğer Türk lehçeleri yanında Anadolu ağzlarında da benzerleri ile karşılaştığımız bu tür kelime, deyim ve atasözleri, takvim ve hava tahmini ile ilgili ortak bir söz varlığına işaret etmektedir. Bugün yapılması gerekenlerden biri bu tür söz varlığının önce farklı Türk topluluklarındaki şekillerinin tespit edilmesi, daha sonra karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve gerçek takvim ve hava tahmin raporlarıyla uygun olup olmadıklarının irdelenmesi olacaktır. Bu tür değerlendirmeler kısmen yapılmış olsa da detaylı olarak incelenmiş ve kesin veriler elde edilmiş değildir. Böyle bir çalışmadan sonra çeşitli alanlarda yapılacak değerlendirmeler, Türk toplulukları arasındaki inanış ve uygulamaların benzerlik ve farklılıklarını belirlememizi de sağlayacaktır. Toplumun sosyolojik yapısı, farklı coğrafyalarda yaşayan Türk boylarının tarihî süreçte, değişik tarih aralıklarını içine alsın da birbiriyle yakın olan veya benzeşen terimler oluşturması, ek olarak da Türkçenin bu alanda terim türetmede izlemiş olduğu yol belirlenebilecektir.

Bu tür çalışmaların tabiatla iç içe yaşayan, işi tabii ortam olan insanlara her konuda (hayatta kalmak, tabiatdaki değişiklikleri izleyerek kendini korumak, yolunu bulmak, vs.) yardımcı olacak, stratejik kararlar alabilmelerini sağlayacaktır.

Türk dili açısından ele alındığında ise, farklı Türk lehçelerinden tespit edilen malzemenin Türkiye Türkçesi yazı dili ve Anadolu ağızları ile karşılaştırılması sonucunda dilimizin söz varlığına katkı sağlayacağı kaçınılmazdır.

Makalenin amaçlarından biri, Kazak Türkleri arasında hava tahminleri ve buna bağlı takvimlerle ilgili söz varlığının tespit edilmesidir. Burada kullanılan söz varlığı edebi dilden ziyade günlük dile aittir. Edebi dil, dilin tarihî yapısına daha çok bağlıdır. Günlük dilde ise tek şekillilik yoktur. Onun amacı birtakım sonuçlara ulaşmak ve buradan hareketle insan davranış ve tutumunu etkilemektir. Bu açıdan ele alınan söz varlığının bundan sonraki süreçte farklı Türk lehçeleri ve ağızları ile karşılaştırılması, birbirine karışmış ve iç içe geçmiş Türk halk edebiyatı örneklerinin öncelikle genel olarak Türk dünyasıyla ilgili milli edebiyat sürecine sonra da evrensel anlamda genel edebiyat sürecine katkısını da belirleyecektir.

Bu malzemenin elde edilecek sonuçlar, “terimleşme” açısından ele alındığında Türkçenin çok geniş bir alanda, belli bir ilmî sahadaki terim kullanımına da ışık tutacaktır.

Bütün bu belirlemeler yanında tabiatla iç içe yaşayan insan psikolojisinin, kullanılan söz dağarcığından da hareketle yorumlanması imkânı doğmaktadır. Kendini tabiatın bir parçası olarak gören ve bu şekildeki algılardan hareketle dışa dönük bir tavır sergileyen insanoğlu hem gözlemlerinden hareketle göze hitap eden hayal gücünü hem de içinde bulunduğu ortamın ruhi yönden etkisine maruz kalarak, romantik ve sembolik hayal gücünü kullanarak farklı benzetmelerle süslediği bir kelime dünyasını bugüne kadar sürdürüp sonra bizlere devretmiştir. Tahminlerde kullanılan canlandırma ile ilgili ifade tarzına edebiyatta “imaj” denilmektedir. Edebiyat yanında psikoloji ilminin de inceleme alanına giren “imaj”ın tanımı “*bir duyum veya algının meydana getirdiği bir yaşantının zihinde canlandırılması, hatırlanması*” şeklinde yapılabilir. Tespit ettiğimiz söz varlığında tasvir ve benzetme ağırlıklı böyle bir canlandırma ve hatırlatmanın olduğu da dikkatimizi çekmektedir. Ayrıca insanın tabiatla yüz yüze gelmesi sonucunda şekillenen bu tür ürünler, insanoğlunun kendi dışındaki dünyayı nasıl algıladığını da bize göstermektedir. Bu ürünler insanların yaşadığı coğrafyaya göre şekillenip farklılaşmış veya benzeşmiştir. Bu verilerin bir milletin hayatında, bireylerin sözlü veya yazılı/zamanla yazıya geçirilmiş geleneklerinde yer aldığı görülmektedir. Bu tür ürünler, bütün Türk lehçelerinde karşılaştırılarak incelendikten sonra “Ortak kabuller var mıdır?” sorusu gündeme getirilmelidir. Buradan hareketle vurgulanacak olan ortaklıklar, Dursun Yıldırım’ın *sözlü kültür veya kültür bilimi* (Yıldırım 1998: 38) adlandırmalarıyla da tanımladığı bir alana dahil edilecek, belli bir güç elde etmesiyle maddi ve manevi kimliğimizi de oluşturan bütün ortaklıklara ulaşmak mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA - KISALTMALAR

- Äbutälip, Orınğazı, “Ürkerli aydın bəri qıs” <http://anatili.kz/?p=27961> (12.12.2014).
- Äbutälip, O. M., “Amal atavlarındığı etnomädeniy mändilikter” <http://turkacadem.kz/kz/vp.php?idd=146>, (9.12.2014).
- Aqşev, Seydimbek (1997). *Qazaq Älemi – Etno-mädeni payımdav: oquv quralı*, Sanat, Almatı, s.237-241.
- Demirkaya, Hilmi (2013). “Antalya’da Geleneksel Hava Durumu Tahmini Yöntemleri”, *Millî Folklor*, Yıl 25, Sayı:98, s. 174–186.
- Isqaqov, M. (2009). *Halıq kalendarı*, Jazuvşı, Almatı.
- Qazaq Dästürlü Mädeniyetiniñ Entsiklopediyalıq Sözdigi* (2002). Qurastırğan: A. Quralulı, Almatı. **(QDMES)**
- Qazaq Maqal-Mätelderi* (2003). Qurastırğan: J. Malaysarin, Almatı. **(QM)**
- Qazaq Maqal-Mätelderi - Xalıq Danalığı* (2012). Almatı. **(QMM)**
- Qazaq Maqal-Mätelderiniñ Altın Kitabı* (2014). Qurastırğan: Järdem Keykin, Almatı. **(AK)**
- Qazaqstan Respublikası Mädeniyet Ministrliğı Til Komiteti, Qazaqstan Respublikası Bilim Jäne Ğılım Ministrliğı Ğılım Komiteti, A. Baytursınulı Atındağı Til Bilimi İnstitutı (2011). *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi*, On bes tomdıq, Almatı.
- Qazaqtıñ Maqal-Mätelderi* (2002). Qurastırğan: Smayılova A.T., Almatı.
- Kenjeahmetulı, Seyit (2013). “Ava rayın boljav”, *Qazaqtıñ Salt-Dästürleri men Ädet-Ğurıptarı*, Atamura, Almatı, s. 31 – 39.
- Nedelcheva, Anely; Yunus Doğan (2011). “Usage of plants for weather and climate forecasting in Bulgarian folk traditions”, *Indian Journal of Tradition Knowledge*, Vol. 10 (1), January, pp. 91 – 95.
- Oğuz, M. Öcal (2007). “Folklor ve Kültürel Mekân”, *Millî Folklor*, 76 (K1ş): 30 – 32.
- Sätimbekov, Rısbay, “Añ atarın durıs jazıp jürmiz be?” (<http://alashainasy.kz/society/63743/>:) (06.12.2014).
- Väliyev, N. (1991). *Ay attarı asılıımız Kün qayıruv*, Almatı.
- Yıldırım, Dursun (1998). “Sözlü Kültür ve Folklor Kavramı Üzerine Düşünceler”, *Türk Bitiği*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.37-42.
- Zeyneş İsmail, Muhittin Gümüş (1995). *Kazak Atasözleri*, Engin, Ankara. **(KA)**
- adyrna.kz (e-tarih 13.2014).
- (akta-trk.kz/2023 (e-tarih 12.2014).
- almaty-akshamy.kz (e-tarih 12.2014).

amangeldy.kostanay.gov.kz (e-tarih 14.12.2014).
anatili.kz (e-tarih 12.12.2014).
Äbutälip anatili.kz (e tarih 10.12.2014).
Äbutälip turkacadem.kz (e- tarih 9.12.2014).
Baynekeyeva azh.kz, (e- tarih 12.12.2014).
el.kz/m/articles/view/Қой-жылы (e- tarih 11.2014).
erkin.ucoz.kz (e- tarih 14.2014).
goo.kz/content/view (e- tarih 14.2014).
http://baq.kz/kk/news/22124 (e-tarih 11.12.2014).
http://www.kazhydromet.kz/kk/interesno/id/146177 (e- tarih 12. 2014).
http://www.kaznpu.kz (e-tarih 12.2014).
https://45minut.kz.files.wordpress.com (e- tarih 13.2014).
k-lang.idhost.kz (e- tarih 14.2014).
majmua.tdpu.uz (e- tarih 12.12.2014).
referat700.ru/news/auany (e- tarih 14.12.2014).
Sätimbekov www.alashainasy.kz (e-tarih 06.12.2014).
sozdik.kz (e- tarih 15.12.2014).
Sözdik (2011).
suhbat.bozbala.com (e- tarih 12.2014).
szh.kz › ҒЫЛЫМ, Білім › Аспан әлемі (e- tarih 13.2014).
today.kz (e- tarih 12.2014).
www.asetkz.ru/blog/51-ekologiyalyk-madeniet (e- tarih 12.2014).
www.elarna.com (e- tarih 15.12.2014).
www.info-tses.kz/red/article. (e-tarih 16.12.2014).
www.kokozen.com (e- tarih 14.2014).
www.top-news.kz (e- tarih 12.12.2014).
zamana.kz (e- tarih 14.2014).
www.zhetysu-gazeti.kz (e- tarih 16.2014).

